

БІБЛІОТЕКА ВЧИТЕЛЯ

Леся Бутрин

УКРАЇНСЬКА МОВА

Конспекти уроків

7 клас

Посібник для вчителя

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН

УДК 811.161.2:371.32
ББК 74.268.1 Укр
Б 93

Серію «Бібліотека вчителя» засновано 2007 р.

Бутрин Л.В.

Б 93 Українська мова : конспекти уроків : 7 клас. / Л.В. Бутрин. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2015. — 216 с. — (Бібліотека вчителя).

ISBN 978-966-10-1765-7 (серія)

ISBN 978-966-10-4347-2

Посібник укладено відповідно до чинної програми з української мови для учнів 7 класу. Він містить конспекти уроків, матеріал для контролю навчальних досягнень і розвитку мовлення.

Для вчителів української мови і студентів.

УДК 811.161.2:371.32

ББК 74.268.1 Укр

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

Навчальне видання

БУТРИН Леся Василівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Конспекти уроків

7 клас

Посібник для вчителя

Головний редактор *Богдан Будний*

Редактор *Анна Семенова*

Обкладинка *Володимира Басалиги*

Верстка *Галини Кузів*

Технічний редактор *Оксана Чучук*

Підписано до друку 21.09.2015. Формат 60x84/8. Папір друкарський.

Гарнітура Times ETD Друк офсетний. Умовн. друк арк. 25,11

Умовн. фарбо-відб. 25,11

Видавництво «Навчальна книга — Богдан»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 4221 від 07.12.2011 р.

Навчальна книга — Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002

Навчальна книга — Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008

тел./факс (0352)52-06-07; 52-19-66; 52-05-48

office@bohdan-books.com

www.bohdan-books.com

ISBN 978-966-10-1765-7 (серія)

ISBN 978-966-10-4347-2

© Навчальна книга — Богдан, 2015

ЛІТЕРАТУРНА НОРМА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Дата

Мета: повторити знання учнів про норми української мови; закріпити в усному й писемному мовленні літературне слововживання; розвивати логічне мислення, пам'ять, увагу; виховувати старанність, любов до рідної мови.

Клас

Тип уроку: повторення вивченого.

Додатковий

матеріал до уроку

Все, що тільки є на світі вільного, вишуканого, сміливого, гармонійного і майстерно-закінченого, у сфері або мислення, або управління, у словах і переконаннях, у мистецтві чи або в моралі і звичаях, все це розвинулося виключно завдяки «тиранії» жорстких правил.

Фрідріх Ніцше

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань.

Вступне слово вчителя.

У школі ми спілкуємося літературною мовою, оскільки вона унормована і найбільш придатна для сприймання наукових знань. Тому нам слід чітко розмежовувати поняття «загальнонародна мова» та «літературна мова».

Загальнонародна мова охоплює діалекти, просторіччя, фольклорні елементи, жаргонізми. Одним зі складників загальнонародної мови є літературна мова — відшліфована форма національної мови, що має певні норми в граматиці, лексиці, вимові, наголошуванні. Вона виникає на підставі писемної, художньо закріпленої форми загальнонародної мови і в своєму усному й писемному різновидах обслуговує культурне життя нації.

Літературна мова нерозривно пов'язана з мовною нормою.

Мовні норми — це прийняті в сучасно-мовленнєвій практиці освічених людей правила вимови, наголошування, словозміни, слововживання, орфографічні правила для писемного мовлення. Норми тісно пов'язані з системою конкретної мови, залежать від рівня розвитку культури й інших суспільних умов.

Норма — це сукупність загальноновизнаних мовних засобів, що вважаються правильними та зразковими на певному історичному етапі. Опанування норм сприяє підвищенню культури мови, а висока культура мови є свідченням культури думки.

Розрізняють такі структурно-стильові типи норм:

- 1) **норми вимови** регулюють вибір звукових (акустичних) варіантів фонем або фонем, які чергуються (напр., можна [л'єкц'іја] — не можна [л'єкц'іја]. Можна [час] — не можна [ч'ас]);
- 2) **норми наголошування** регулюють вибір варіантів розташування і розміщення наголошеного складу серед ненаголошених (напр., можна *а*дже й *а*дже, *з*авжди і *з*авжди, не можна довільно *а*тлас або атлас, бо перше означає зібрання карт, а друге — назву тканини);
- 3) **норми словотворення** регулюють вибір морфем, їх розташування і сполучення у складі нового слова (напр., можна материн, материнський, але не можна матеряний, можна спостерігач — не можна спостерігальник, спостеріжувач);
- 4) **морфологічні норми** коригують вибір варіантів морфологічної форми слова і варіантів її поєднання з іншими словами (напр., можна матерів, не можна доповідів (треба доповідей), можна по-українськи, не можна по-нашинськи (по-нашому));
- 5) **синтаксичні норми** регулюють вибір варіантів побудови речень (простих і складних) (напр., можна: «Коли читаєш Шевченка, серце сповнюється болем за долю кріпака» — не можна: «Читаючи Шевченка, серце...», не можна: «Іхтіандр врятував дівчину від акули, з якою потім познайомився», треба: «Іхтіандр врятував від акули дівчину, з якою потім познайомився»);

- б) *лексичні норми* — регулюють вибір слова відповідно до змісту й мети висловлення (напр.: можна декораційний і не можна декоративний, якщо йдеться про лаштунки на сцені; можна рятувальник і не можна рятівник, якщо мовиться про вид діяльності; можна мета і ціль, якщо слово в контексті вживається в однині, але тільки ціль, якщо контекст вимагає форми множини (цілі);
- 7) *стилістичні норми* коригують вибір слова або синтаксичної конструкції відповідно до умов спілкування і стилю викладу (напр.: розрізняти, а не диференціювати — у розмовному стилі; море дуже глибоке, а не глибочене море — в науковому стилі; у зв'язку з тим, що..., а не бо... — в офіційно-діловому стилі).

Кожен із названих структурно-мовних типів норм більшою або меншою мірою знайшов своє відображення у правилах слововживання, орфоєпії (вимови), наголошування (зафіксовані у словниках), орфографії та пунктуації (зафіксовані у правописних кодексах літературної мови, орфографічних словниках).

Запитання для бесіди.

1. Які норми визначають правила наголошення і вимови слів?
2. Які норми визначають правила написання орфограм?
3. Які норми визначають правила розстановки розділових знаків?
4. Які норми визначають правила сполучуваності різних граматичних форм?
5. Які норми визначають правила вживання слів, різних за значенням, походженням, сферою вживання?
6. Які норми визначають правила дотримання єдиного стилю у висловлюванні?

II. Оголошення теми й мети уроку.

III. Мотивація навчальної діяльності.

Робота з епіграфом (підкресліть важливість знання правил, усталених норм задля взаєморозуміння і розвитку суспільства).

IV. Повторення вивченого.

Спишіть слова, утворіть від кожного форму множини, поставте наголос і прокоментуйте його вживання в обох формах.

Педагог, край, вік, вітер, книжка, стовбур, лиман, поле, море, весло, коромисло, столяр, вапняр, гніздо, шофер, лікар, професор.

Мовне спостереження. Поясніть наголос у словах. Виразно прочитайте і запам'ятайте цю орфоєпічну норму.

Чита́ти — чита́ння; теса́ти — теса́ння; писа́ти — писа́ння; пізна́ти — пізна́ння; пита́ти — пита́ння; завда́ти — завда́ння; надба́ти — надба́ння.

Діа́лог, ката́лог, моноло́г, міліме́тр, сантиме́тр, кіломе́тр, демокра́тія, бюрокра́тія, аристокра́тія.

Слово вчителя

Наголос в українській мові може змінювати лексичне значення: доро́га — доро́га, замо́к — за́мок, креди́т (позика) — кре́дит (рахунок). Одне й те саме слово в різних наголошених позиціях означає різне поняття. Такі слова називаються омографами. Вкажіть, яке граматичне значення виражає наголос у поданих словах.

Книжкі́ (мн.) — кни́жки (одн.), сестри́ (одн.) — се́стри (мн.), вікна́ (одн.) — ві́кна (мн.).

Картка № 1. Поставте наголос. Складіть 10 речень з поданими словами.

Діа́лог, зага́дка, випадок, дефі́с, низький, експерт, сантиме́тр, показ, виразний, завдання, зага́дка, кро́їти, мережа, глядач, одинадцять, кіломе́тр.

Картка № 2. Підкресліть слова, які пра́вильно наголошені.

Ката́лог чи ката́лог, обіця́нка чи обіця́нка, о́лень чи оле́нь, підтве́рдити чи підтве́рдити, по́друга чи подру́га, легкі́й чи ле́гкий, но́вий чи но́вий, ко́рисний чи корисний, вірші́ чи вірші́, чита́ння чи чи́тання.

На місці крапок, де треба, поставте знак м'якшення чи апостроф. Поясність правила їх написання.

1. По дорозі, здіймаючи хмари куряви, безконечним потоком мчат.. до поля переповнені бійцями п. ятитонки (О. Довженко). 2. Насаджен- ня на берегах Дніпра з. єднуються у безперервний лан. щюг (З газети). 3. Коли вони від. їхали, опускаючись в ту саму кам. яну вулич. ку, за ними знов зазвучав велич. ний мотив (О. Гончар). 4. Окремі росинки т. м. яно поблискуют.. с. рібними пухир. чиками (О. Донченко). 5. І я дивлюс.. любовно в очі — щасливі, п. яні без вина — в очі хлоп. ячі і дівочі, де сяє радіст. ю весна (М. Вороний). 6. Глян., як хвилі від срібла блищат. ся! Глян., як небо синіє вгорі (Леся Українка). 7. Не дуже весело, а здебіль- шого т. м. яно пройшли мої дитячі літа. Кохану нен. ку потерявши рано, росла я в бат. ка сирота (М. Вороний). Глядіт.. же, патріоти, не баріт. ся, щоб вам у пазурах котів не опинит. ся (М. Вороний).

Замість крапок поставте, де треба, апостроф. Поясність його вживання.

Грав. юра, п. ятирічка, брукв. яний, від. емний, безправ. я, розм. якнути, мавп. ячий, п. юре, п. еса, бл. еф, бя. зь, ф. юзеляж, солов. ї, м. ята, арф. ярка, п. є, торф. яний, подвір. я, бур. ян, повітр. я, тр. юк, Лук. ян, суб. ективний, без. ідейний, без. ядерний, об. їждчик, бур. ячин- ня, повір. я, сер. йозний, вітр. як, кур. йозний, роз. юшити, над. їхати, з. єднати, Лук. янець, фотоз. йомка, моркв. яний, запам. ятати, обов. язок, Св. ятослав, підрум. янений, зм. якшити, В. ячеслав, дво. ярусний, підгір. я, р. ясно.

Самостійна робота за варіантами. Вставте е або и.

1. Хлоп. чик, страшн. нький, лелеч. ня, щebetуш. чка, серд. нько, бр. ніти, р. ж. сер, д. р. гент, ат. стат, ст. хати, десят. ро, водич. нька, хар- ків'ян. н, в. л. тень, пр. стол, в. дм. дик, пр. бережний, гл. тати, ш. рочінь, кл. новий.

2. Т. хнічний, вж. вати, гл. бинний, в. селковий, мар. во, мороз. во, з. мельний, пр. сісти, пр. в'язати, пал. во, пр. мудрий, пр. стишний, п. ріг, пр. зирство, пр. м'єра, пр. парат, цуц. ня, міл. на, лип. нь.

3. Вогн. ще, кур. во, пр. тензія, віч. ньки, глїб. на, плет. во, десят. ро, кринич. нька, зайч. ня, пр. добритися, пр. бігти, пр. браний, пр. гірок, лич. нько, мереж. во, татар. н, яр. на, товст. лезний, рідн. нький, л. йт. нант, д. ржати, ос. литися, сп. нити, пр. цендент.

Утворіть від поданих слів вищий ступінь порівняння прикметників, поясність зміни приголосних.

Високий, вузький, легкий, рідкий, тонкий, низький, багатий, тяж- кий, глибокий, широкий, близький, товстий, гарний, поганий, молодий, стрункий.

Від назв областей України за допомогою суфікса -ин- (а) утворіть іменники та поясність їх правопис.

Київська, Полтавська, Черкаська, Дніпропетровська, Житомирська, Рівненська, Запорізька, Вінницька, Хмельницька, Кіровоградська, Лу- ганська, Івано-Франківська, Херсонська, Миколаївська, Харківська, Сумська, Чернігівська, Чернівецька, Донецька, Львівська, Волинська.

V. Підсумок уроку.

Перекладіть кліше українською мовою. Використавши одне зі сло- восполучень, складіть просте речення, ускладнене звертанням або одно- рідними членами.

Приходиться по вкусу, внедрять в производство, производит впечатление, в целях предотвращения, годный к употреблению, идти на убыль, стечение обстоятельств, приглашают к столу.

Уявіть, що ви шеф-кухар / власник ресторану й особисто запрошуєте гостей на його відкриття. Складіть у парах діалог (8 реплік) із використан- ням кліше (сталих висловів) мовного етикету (робота в парах за ролями).

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У ВИВЧЕНИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЯХ

Дата

Клас

Мета: повторити й узагальнити вивчене про вживання розділових знаків у реченнях, ускладнених однорідними членами, звертаннями та вставними словами, а також у реченнях із прямою мовою; удосконалювати вміння визначати відповідні пунктограми та обґрунтовувати вживання розділових знаків відповідними правилами; розвивати увагу, логічне мислення, пам'ять; виховувати повагу до художнього слова.

Додатковий

матеріал до уроку

Тип уроку: повторення вивченого.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань.

Перевірка виконання домашнього завдання.

II. Повідомлення теми уроку, мотивація навчальної діяльності.

III. Повторення вивченого.

Запитання для бесіди:

1. Які розділи науки про мову вам відомі?
2. Який із розділів вивчає словосполучення й речення?
3. Який розділ вивчає правила вживання розділових знаків?
4. Які члени речення називають однорідними?
5. Які члени речення можуть бути однорідними?
6. Як поєднуються між собою однорідні члени речення?
7. Які розділові знаки ставлять між однорідними членами речення?
8. Що таке звертання? Які розділові знаки ставлять при звертанні?
9. Яка роль вставних слів? На що вони можуть вказувати?
10. Які розділові знаки ставлять при вставних словах?
11. Чому звертання та вставні слова не є членами речення?
12. Що таке складне речення?

Запишіть речення, поясніть вживання розділових знаків. Підкресліть однорідні члени речення.

I. Старання, труд до праці ведуть. Терпіння та сумління ведуть до вміння. Борися з труднощами працею й розумом. Соромся не працювати, а байдикувати. Джерела життя такі: турбота, охота, робота (*Нар. тв.*).

II. Стали трави й стежки золотистими (*Я. Купала.*). Світить, та не гріє сонце золоте (*Я. Щоголів*). Червонясте, золотисте опадає з кленів листя (*І. Блажкевич*). В парках і садочках на доріжки й трави падають листочки буро-золотаві (*К. Перелісна*).

Спишіть, вставляючи пропущені літери. Поясніть уживання розділових знаків. Підкресліть однорідні члени речення, вкажіть звертання та вставні слова. Чи є звертання і вставні слова членами речення?

Люблю всім серцем і душею я землю прадідів моїх (*В. Сосюра*). Шануй, юначе, батьківські шляхи (*Д. Луценко*). Добра віра, праця щ.ра нам наблизять слухний час! (*М. Вороний*). Уже кущі калини зодягли, мабу..ь, в дівчат позичені коралі (*Є. Гуцало*).

Запишіть речення. Прочитайте, правильно інтонуючи їх. Поясніть уживання розділових знаків.

I. Ми цілому світу бажаєм братання, поради, освіти й свободи! (*М. Старицький*). Люби, українцю, свободу, люби! Покажемо світу, що ми не раби (*В. Сосюра*). Новий і давній зміст, бува, вміщає наша голова (*М. Рильський*). Хай добро йде в нашу хату, щастя, сила і здоров'я! (*П. Тичина*). Огида до неправд, насильства, кривди й зла огнем у грудях заіскриться (*В. Самійленко*).

II. Духмянить осінь пшеницями, житом (*П. Воронько*). Осінь їде на коні. Не спіткнися, кінь багрянний! (*В. Сосюра*). Якщо ви з осені купці, то навесні, вибачте, старці (*Нар. тв.*). Принеси мені, вітре, сизий холод ожини (*Б. Олійник*).

Прочитайте. У кожному з речень визначте однорідні члени та узагальнювальне слово. Поясніть уживання розділових знаків.

I. По полях, садах і городах іде золота осінь. Її урочиста хода відчувається всюди: на селі й у місті. Яблука, груші, сливи, виноград, кавуни, помідори — все це з'явилося в достатку. І ми з подякою згадуємо тих, хто взяв у землі ці блага природи: садоводів, городників, бригадирів, ланкових (За В. Минком).

II. Усе навкіл оранжево-лілове: обрій, поле, річка, сіножать (I. Гнатюк). Діти влітку складають гербарій: пелюстка ромашки, цвіт ведмежого вушка, зозуліні черевички й сині лісові дзвоники (Є. Гуцало). І ось нарешті вся сім'я зібралась: три доньки, син, зяті, невістки, внук (I. Доценко).

Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення). Підкресліть однорідні члени речення.

I. Красивий, щедрий рідний край (I. Січовик). Од пепінок, шафранів і ренетів духмяність летиться по усій планеті (О. Довгий). Згадався свіжий, але ніжний ранок, спокійні верби край села (М. Рильський). Розкажи мені про землю, про сади, про хліб, про волю (В. Коротич).

II. Неси до людей всі думки, почуття і слова. І серце твоє не згорить, не замовкне, не згасне (М. Рильський). Душа і трудиться, і мріє (М. Сингаївський). Життя таїть трагедію й красу (Д. Луценко). Чимало бід минуло і мине. Біда організовує й гуртує. А це в житті народу — головне (I. Гнатюк).

III. Течуть до нас здалека ріки: Дніпро і лагідна Десна (М. Нагнибіда). Лісове джерельце має добре серце, всім дає водиці: звірятку і птиці, дереву, травині, квітці і людині (М. Чепурна). Уся зелена степова скатерть була ніби заткана квітками: смілкою, синіми дзвониками, жовтими тюльпанами (I. Нечуй-Левицький). Усе червоне: листя й небеса, сухе бадилля і рясна роса (А. Малишко). У поле вийшла вся сім'я: юнак і сивий дід, і батько, й мати, і хлоп'я (В. Швець).

Опрацювання правил.

ЗВЕРТАННЯ	ВСТАВНІ СЛОВА, СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ (СПОЛУЧЕННЯ СЛІВ)
називає того, до кого звертаються	виражають ставлення мовця до повідомлення
Що з тобою, любий хлопче? (I. Драч) Доле, дай мені пам'ять! (В. Коротич)	Мабуть, десь лютують океани (М. Нагнибіда) Щоправда, там, де берег звівсь, шматочок хмари зачепивсь (II. Тичина)

Пояснювальний диктант (усно, на слух). У кожному з речень укажіть звертання, поясніть уживання розділових знаків. Чи є звертання членом речення? У вказаному вчителем реченні підкресліть члени речення.

I. Цвітій, сади! Лани, ростіть! Рости, барвінку мій хрещатий! (М. Рильський). Мій хрещатий барвінку! Найнебесніші в тебе очі! (I. Драч). В віках прославтеся, шуміть, ліси мої, ліси! (В. Швець). Дай мені, світанок, пісню і пташиний спів чудовий! (М. Нагнибіда). Небо, небонько, мерщій посилайте до нас дощі! Не сам, дощику, ходи, інших дощиків веди! (О. Орач). На крилечках, вітрику, полети, колосочки золотом обмети (О. Олесь). Я не напився тієї солодкої, Дніпре, мій Дніпре, твоєї води! (А. Малишко). Я твій навіки, рідна Україно, від пісні до останньої кровинки. Ти в моїх мріях, ти в моїй пісні, батьківська земле моя! (Д. Луценко).

Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення).

Мели, Іване, доки вітру стане. Мусій, гречку сій, якщо хочеш кашу їсти! Спиши, Денисе, бо погода тисне. Вставай, Архипе, вже всі півні

захрипли. Сиди, Уляно, ще до хати рано. Гуляй, вітре, по полю, а я буду з тобою. Хвали мене, ротику, бо я тебе роздеру. Їж сама, мила, як таке наварила (*Нар. тв.*)

Опрацювання таблиці «Роль вставних слів у реченні».

Вставні слова можуть виражати або вказувати на:	
Невпевненість	Може, може бути, мабуть, можливо, здається, очевидно
Упевненість	Звичайно, певно, безперечно, без сумніву, щоправда, дійсно, безумовно, справді, певна річ
Джерело повідомлення	По-моєму, здається, кажуть, на думку..., за теорією..., за свідченням, як відомо, як зазначено, за повідомленням ...
Оцінку висловленого	На щастя, на жаль, на диво, на сором, як навмисне, дивна річ
Оцінку повідомлюваного як звичайного	Було, бувало, як завжди, як водиться
Порядок викладу думок	по-перше, по-друге, нарешті, отже, таким чином, значить, насамперед, виявляється, виходить, проте, однак
Ввічливість	Будь ласка, вибачте, прошу вас, дозвольте
Привернення уваги	Уявіть собі, зрозумійте, зверніть увагу, вірите, знаєте, між нами кажучи

Вибірковий диктант. Впишіть вставні слова (або назвіть). Поясніть роль кожного в реченні. Чи є вставні слова членами речення?

Здається, це було зі мною вчора (*В. Сосюра*). А зміст, щоправда, таємниць людина знає до дрібниць (*М. Рильський*). Кажуть, легше повалити, ніж звести будівлі стіни (*П. Воронько*). Буває, словом таким обізвався, що клопоту потім не оберешся (*П. Усенко*). Щось, напевно, змінилося дуже, коли ти став до дружби байдужим (*В. Коротич*). І, справді, довкола нікого немає, лиш плюскіт живої води (*П. Воронько*). На жаль, ніяк ще не світалось (*П. Тичина*). Може, справді, іноді й природі треба всеочисної грози? (*І. Гнатюк*). Відверто йшов на чесний поєдинок, хоча й не скрізь, зізнаюся, везло (*Д. Луценко*). Отак живу. Здається, без сум'ять. А варто б озирнутись, далєбі. Здається, все гаразд. Чому ж, однак, якийсь непокій дихає у спину? (*Б. Олійник*)

Словник. Далєбі – уживається у значенні вставних слів: правду кажучи, справді, дійсно, бігме.

Прочитайте спроектовані (задалєгідь записані) на дощі речення. Поясніть, у яких реченнях виділене слово виступає вставним, у яких – членом речення. Визначте, яким саме.

Може, десь здалєка землетруси нам наслали вітру і дощів? (*М. Нагнибіда*.) За мить упасти може світ, який творився сотні літ (*Д. Павличко*). Чого б, здавалося, журитись, коли правда на твоєму боці? (*М. Стельмах*). Чорнобиль, бузина – все те здавалося цілим лісом (*І. Нечуй-Левицький*). Обдумане діло вдасться напевно (*Нар. тв.*) Я не кращий за інших, напевно (*В. Забаштанський*).

Диктант з коментуванням. Укажіть вставні слова. Чи є вони членами речення? Укажіть речення з однорідними членами.

І. Виглядаю лебєдину зграю, може, десь у небі прошумить (*І. Гнатюк*). А на пюпітрі степових просторів відкрила ноти сонячна рілля, але, на

жаль, немає скрипаля (О. Башкирова). Щось, мабуть, у житті не те роблю. Напевне, заважає зайва впертість (М. Руденко). Кажуть, пізнаються у житті люди по дрібницях і по вчинках (Д. Луценко). Я не зустрів тебе учора й сьогодні, мабуть, не зустріну. Сюди прибуду вже не скоро чи, може, й зовсім не прибуду (П. Воронько). Пробачте, вернуся не скоро (Б. Дегтярьов).

II. Із озера того, на диво, дзвінкий струмок тече грайливо, він називається Дніпром (В. Швець). І, здається, вогнем чудесним сяють зорі з дніпровських круч (Д. Луценко). Звичайно, тут старий Дніпро і синя ніч були у змові (М. Рильський). На гори, долини, Дніпра береги розкинула ніч покривало. Чудова ніч! Але краса цієї ночі, либонь, нікого не живить (М. Вороний). Дніпро не всохне, поки є струмки, а буде він, то бути й нам, нівроку! (В. Самійленко). І я не скаржусь, що на білий світ я народивсь, як кажуть, без сорочки (Д. Павличко). Справді, сонця тут немає, то й не припіка (В. Самійленко).

Опрацювання таблиці «Інтонація та розділові знаки в реченнях з прямою мовою».

Інтонація	Пунктуація
Пряма мова вимовляється як розповідне, питальне, спонукальне чи окличне речення.	А: «П!(?)».
Слова автора вимовляються тільки з розповідною інтонацією.	«П», — а. «П?» — а. «П!» — а. «П, — а. — П». «П, — а, — п».

Прочитайте спроектовані через кодоскоп (заздалегідь записані на дошці) речення, правильно інтонуючи їх. Поясніть уживання розділових знаків.

I. Ворон шепче воронятку: «Мій біленький!» Слон говорить слоненятку: «Мій маленький!» Заєць каже зайченяті: «Мій хвостатий!» Гуска каже гусеняті: «Мій крилатий!» Лев говорить левеняті: «Мій ласкавий!» Лис говорить лисеняті: «Мій лукавий!» (М. Сингаївський). Повісив сірий павучок між двох гіллячок гамачок і мушок зазиває: «Сідайте, погойдаю!» (Л. Біленька). Ворон ворону хрипко каркає, аж спосоння здригне сова: «Дятел в одуда був друкаркою, день при дні карбував слова» (В. Юхимович). Курчаток Квочка висиділа в ситі. Тепер воно оповіщає всіх: «Курей би зовсім не було на світі, коли б я не родило їх!» (В. Симоненко). «Пить підем!» — перепелиця підпадьомкує в пшениці (Є. Гуцало).

II. Віти листям шелестять: «Сонце раді ми вітат!» (М. Демидов.) Дасть досочу нам меду дідок, скаже: «Жалійте, діти, бджілок! Носять вони нам гарний медок» (В. Бурбела). Дідусь таємницю повідав мені, що літечко любе зимує в сосні (В. Струтинський). Впіймав дядько на яблуні хлопчика малого. «Що ти, шибенику, робиш?» — запитався строго. «А хіба зробив я шкоду? — голос хлопчик стишив. — Ваше яблуко упало, я на місце вішав» (Л. Куліш-Зіньків).

Спишіть, розставляючи розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення). Накресліть схему вказаного вчителем речення.

I. Осінь каже: «Я все розфарбую». Весна говорить: «А я ще поміркую». Казав їжак: «Хай буде так!» «Якось та буде», — сказала миша у котячих зубах. Попалася лисиця в пастку та й каже: «Хоч іще рано, а доведеться заночувати». Дід он диба, піймав жабу, та й каже: «Хіба не риба?» «Відпочинь, сошко, — сказав дід Тимошка, — тепер не той час, є трактор у нас» (Нар. тв.)

II. Забрела у гай пила, загарчала, загула. Дика грушка від розпуки заламала віти-руки: «Ти не руш мене, не руш, на мені півтонни груш! А ще в моїм дуплі в білки вивелись малі!» Засоромилась пила: «Не в мені причина зла. Я в руках у лісоруба, от хто в гаї перша згуба!» (О. Пархоменко). Одна насінина з кленової крони довірливо сіла мені на долоню і каже: «Я довго блукала над містом, але на асфальт не наважилась сісти.

Благаю, мій друже, якщо це не важко, візьми й посади мене в землю, будь ласка!» (А.Качан). Прислів'я каже: «Більше роби, та менше говори».

(Л. Боровиковський).

IV. Пояснення домашнього завдання.

Написати твір-мініатюру, використовуючи звертання, пряму мову, складні речення.

Дата

Клас

Додатковий

матеріал до уроку

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У ВИВЧЕНИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЯХ

Мета: повторити найважливіші теоретичні відомості з синтаксису і пунктуації, зокрема про розділові знаки простого і складного речень; формувати загальнопізнавальні вміння відрізнити просте речення від складного, правильно визначати головні і другорядні члени речення; розвивати творчі вміння будувати різні синтаксичні конструкції і правильно розставляти в них розділові знаки; виховувати шанобливе ставлення до української мови.

Тип уроку: повторення вивченого.

*Українська мова — душа української нації!
А в душі і слава, і будучність!*

І. Огієнко

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань.

Перевірка виконання домашнього завдання.

II. Повідомлення теми, мотивація навчальної діяльності.

Робота з епіграфом.

Лише працюючим і розумним, освіченим людям належить майбутнє, підкоряються вершини, до снаги надскладні виклики в житті. Тому продовжуємо опановувати мовні норми, зокрема повторимо про синтаксичні норми, вивчені вами в попередніх класах. Розділові знаки при однорідних членах, звертаннях, вставних словах у простому й складному реченнях.

III. Повторення вивченого.

Складання схеми за питаннями.

1. Як називають речення, що має одну граматичну основу?
2. Скільки граматичних основ може мати складне речення? Якими засобами в ньому пов'язані прості речення?
3. Чи є звертання і вставні слова членами речення?
4. Чи ускладнюють речення підмети, присудки, другорядні члени речення? Який розділовий знак при них уживають?

Колективна робота з текстом. Прочитайте висловлювання. Визначте, чи можна вважати його текстом. Спишіть, розставляючи потрібні розділові знаки. Поясніть свій вибір за допомогою правил. Поясніть лексичне значення виділених слів. Доберіть до них синонімічні. Знайдіть складне речення, підкресліть головні і другорядні члени речення. Визначте засоби зв'язку частин складного речення.

Мова специфічне і надзвичайно складне суспільне явище могутній засіб вираження багатогранної діяльності людей. За допомогою мови людина виражає свою людську сутність зв'язується і спілкується з іншими

людьми виражає і передає своє сприйняття і розуміння навколишнього світу. Мова тісно пов'язана з мисленням людини вона є формою існування і засобом вираження людських думок (І. Матвіяс).

Творче конструювання. Продовжте думку, використовуючи ускладнювальні компоненти простого речення (однорідні члени, звертання, вставні слова тощо).

Зразок. Мова — найцінніший скарб... Мова — найцінніший скарб, душа народу.

1) У мові наша культура... 2) Бережімо мову... 3) Рідне слово — це частина краю... 4) Мова є зв'язок, що з'єднує покоління...

Дослідження-реконструювання. Замініть подані складні речення на речення з прямою мовою. Поясніть розстановку розділових знаків.

Зразок. О. Гончар говорив, що мова — це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. — О. Гончар говорив: «Мова — це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще».

1) Г. Світлична сказала, що грати словом — долею грати. 2) С. Плачинда зазначав, що мова — обличчя нації. 3) О. Гончар говорив, що мова — доля нашого народу. 4) І. Франко висловлював думку, що мова росте елементарно, разом з душею народу. 5) Рідна мова, за Д. Овсяннико-Куликовським, — це музика й малювання душі. 6) Ю. Мушкетик говорив, що слова — це ті ж зерна, що вклали в родючу землю.

Нашу мову в час горя-біди,
Не одної тяжкої навали
Не на те рятували діди,
Щоб онуки її забували.

(Д. Білоус)

Мати, мова, Батьківщина —
От і вся моя родина.
Батьківщина, мати, мова —
Три джерельно вічні слова.
Батьківщина, мова, мати —
Нас повік не роз'єднати.

(М. Сингаївський)

О мово рідна! Золота колиско,
В яких світах би не бувала я, —
З тобою серцем, і по-українськи
Я вимовляю мамине ім'я.

(З. Кучерява)

Попереджувальний міні-диктант. Запишіть текст під диктування вчителя. Поясніть орфограми у словах та основні пунктограми.

Рідна мова — це все: невід'ємна частка Батьківщини, і голос народу, і чарівний інструмент. На його звуки відгукуються найтонші й найніжніші струни людської душі. У мові чується голос предків, відлунюють перегорнені сторінки історії свого народу. Вона є тим найдорожчим і найціннішим зв'язком, що з'єднує всі покоління народу в одне велике історичне живе ціле (За Б. Антоненком-Давидовичем).

Запитання для експрес-опитування.

1. Чим просте речення відрізняється від складного?
2. За допомогою чого з'єднуються частини складного речення?
3. Чим може ускладнюватися просте речення?
4. Які члени речення називають однорідними?
5. Які слова називають вставними?
6. Що називають прямою мовою? Які розділові знаки ставлять при ній?

ЧАСТИНИ МОВИ

Дата

Клас

Мета: повторити й узагальнити вивчене про частини мови, вдосконалювати вміння розрізняти слова різних частин мови, повторити орфограми в написанні іменників, прикметників, займенників та числівників; розвивати вміння зіставляти, порівнювати; виховувати мовну культуру.

Додатковий

матеріал до уроку

Тип уроку: повторення вивченого.

*О місячне сяйво і спів солов'я,
Півонії, мальви, жоржини!
Моря бриліантів, це — мова моя,
Це — мова моєї України!*
Володимир Сосюра

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань.

Запитання для бесіди.

1. Що вивчає морфологія?
2. Назвіть іменні частини мови. Чому їх називають іменними?
3. Доведіть, що іменні частини мови мають багато спільних ознак.
4. Які частини мови називають службовими?

II. Повідомлення теми, мотивація навчальної діяльності.

Робота з епіграфом. Виразно прочитайте епіграф. Чи можна назвати частини мови тими «бриліантами», про які йдеться у вірші В. Сосюри?

III. Повторення вивченого.

Групова робота. Чотири групи впродовж 8–10 хв готують усне повідомлення про певну частину мови у вигляді опори (схема, таблиця, опорний конспект) і одне завдання для іншої групи.

- I група — «Іменник як частина мови».
- II група— «Прикметник».
- III група— «Займенник».
- IV група — «Числівник».

Виступи представників групи.

Відгуки представників інших груп.

Відповіді доповідачів на запитання, що виникли в учнів та вчителя.

Колективне виконання запропонованого групою завдання.

Ділова гра «Коректор». Кожна група отримує два рекламні плакати, у яких допущено помилки. Яка шкода від такої горе-реклами? Знайдіть та проаналізуйте помилки. Відредагуйте та запишіть рекламу.

Від помилок у рекламі страждає імідж працівника, фірми, рекламної агенції та держави.

Слово вчителя.

Відомого французького письменника Марселя Пруста викликав на дуель безграмотний писака. Даючи свою візитівку, він сказав Прусту:

- Надаю вам право вибору зброї.
- Прекрасно,— відповів Пруст, — надаю перевагу орфографії. Ви вбиті.

Проведемо орфографічну дуель — напишемо словниковий диктант із взаємо- та самоперевіркою.

Словниковий диктант. Запишіть подані слова, вкажіть, до яких частин мови вони належать. Перевірте один одного, які у нас втрати, кого «вбито».

Закарпаття, гетьман, живопис, Верховна Рада України, журнал «Барвінок», гайвороння, лінощі, марево, печиво, запровадження, священник,

бурачиння, невмирущість, невагомний, достеменний, шістнадцять, мільйон, п'ятсот, абищо, хтозна-чим, будь у кого.

Гра «Перекладач». *Попрацюйте перекладачами з російської. Рубрика «Крилаті вислови». Кожна група пояснює значення одного вислову.*

- 1) Нельзя дважды войти в одну воду. (*Не можна двічі увійти в ту саму річку.*)
- 2) Полцарства за коня! (*Півцарства за коня!*)
- 3) Со щитом или на щите. (*Зі щитом або на щиті.*)
- 4) Почивать на лаврах. (*Спочивати на лаврах.*)
- 5) Рыцарь печального образа. (*Лицар печального образу.*)

Гра «Склади меню».

Якось компанія літераторів завітала до приміського ресторану. Письменник О. Купрін проглянув меню і замовив:

- Шість порцій орфографічних помилок.
- Цього подати не можемо, не тримаємо, — відповів офіціант.
- Однак у меню великий вибір помилок на всі смаки, — сказав

Купрін і зачитав меню.

I група — грамотно оформити меню, вставивши пропущені літери.

- 1) Бул..он з ялов..ч..ни із сухар..ками.
- 2) Каша гр..ч..на.
- 3) П..льмені, мащені см..танюю.
- 4) Шампін..они тушковані.
- 5) Компот ябл..чно..груш..вий
- 6) П..ріжки з полуницею.

II — IV групи — скласти меню самостійно, підкреслити орфограми.

Усно зіставте рід поданих іменників в українській, російській та англійській мовах. Скажіть, якою ознакою ви користувалися при визначенні роду іменників. Складіть речення з виділеними вчителем словосполученнями. Позначте морфемі в усіх прикметниках.

Безмежний степ, безмірний жаль, головний біль, домашня адреса, адрес ювілярові, десятковий дріб.

IV. Підсумок уроку.

Запишіть фразеологізми, поясніть їх значення та вкажіть, з яким відмінком вжито прийменник. З будь-якими чотирма фразеологізмами складіть речення.

Збитися з ніг, брати до серця, дивитися крізь пальці, не спускати з ока, дістати з-під землі, вилами по воді писане, землі під ногами не чути, взяти себе в руки, висіти на волосині, налягати на ноги.

Вихідна рефлексія. Що корисного ви винесли з уроку? Над чим ще треба працювати?

V. Пояснення домашнього завдання.

Виготовити картки з пропущеними орфограмами у словах вивчених частин мови.

ДІЄСЛОВО: ЗАГАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Дата

Клас

Мета: навчити знаходити й утворювати дієслова з різним значенням, морфологічними ознаками і синтаксичною роллю; розвивати вміння синтаксично правильно, комунікативно доцільно вживати дієслова в усному й писемному мовленні; виховувати толерантність до складників української культури, бажання берегти і примножувати мовну культуру України.

Тип уроку: сприймання і засвоєння нових знань.

Треба берегти як зіницю ока безцінну культурну спадщину нашого народу...

О. Гончар

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань.

Перевірка виконання домашнього завдання.

II. Повідомлення теми, мотивація навчальної діяльності.

Робота з епіграфом. Що входить до культурної спадщини народу? За допомогою якого слова можна стисло висловити основну думку цього вислову? До якої частини мови це слово належить?

III. Сприймання і засвоєння нових знань.

Розповідь учителя з використанням узагальнювальної таблиці про дієслово як частину мови.

Дієслово (означає дію, стан)

Грамаітичні категорії	
Вид (доконаний, недоконаний)	<i>Стрибнути, стрибати</i>
Перехідність / неперехідність	<i>Грати етюди, іти дорогою</i>
Спосіб (дійсний, умовний, наказовий)	<i>Іду, йшов; ішов би; йди</i>
Час (теперішній, минулий, майбутній)	<i>Іду — йшов — ітиму, буду іти</i>
Особа (1-а, 2-а, 3-я однини і множини)	<i>Ллю — ллеш — ллє — ллємо — ллєте</i>
Стан (активний, пасивний)	<i>Пишу листа, лист пишеться</i>
Число (однина, множина)	<i>Грав, грали, граю, граємо</i>
Рід (чоловічий, жіночий, середній)	<i>Зіграв — зіграла — зіграло</i>
Відмінок (для дієприкметників)	<i>Виграна, виграної, виграній</i>

Синтаксична роль	
Особові дієслова — присудки	Вєрби <u>зелєніють</u> . З вогнем <u>не жартуй</u> . Він <u>жив би</u> інакше
Інфінітив — будь-який член речення	Язиком плєскати (підмет) — не ціпом <u>махати</u> (присудок). Вас просили <u>почекати</u> (додаток). Лунає команда <u>рушати</u> (означення). Зайшов до бібліотеки <u>з'ясувати</u> (обставина мети)
Безособові дієслова — головний член у безособових реченнях	<u>Смеркало</u> . Йому <u>таланило</u> в усьому
Дієприкметники — як прикметники	<u>Знайдений</u> (означення) <u>щойно</u> <u>рукопис</u> ще не був <u>надрукований</u> (присудок)
Дієприслівники — як прислівники (обставини)	<u>Спіткнувшись</u> , не впади

Колективна робота з текстом. Прочитайте текст. Визначте тему й основну думку. Проілюструйте прикладами з тексту морфологічні ознаки дієслів.

ПЕТРИКІВСЬКИЙ РОЗПИС

У 2012 році Міністерство культури України визнало петриківський розпис об'єктом (елементом) нематеріальної культурної спадщини України.

5 грудня 2013 року петриківський розпис було включено до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства. Це поки що єдина форма культурної спадщини України, що потрапила до цього списку.

Петриківський розпис походить від селянського хатнього стінопису. Вкривати стіни розписом у різні періоди було притаманно для багатьох частин України, причому різні регіони мали свої особливості. Зовнішні стіни хат було прийнято розмальовувати наново кожної весни або двічі на рік. Окрім стін, розписом були вкриті побутові речі з дерева та інших матеріалів. Пізніше виникли так звані «мальовки», розписи на папері, які майстрині могли готувати заздалегідь і прикрашати у такий спосіб внутрішні стіни хат, не відвідуючи їх.

Є також зразки наддніпрянських ікон з рослинним орнаментом, які датують кінцем XVIII століття і вважають прообразом сучасного петриківського розпису.

Лінгвістичний експеримент. Вилучіть усі дієслова з опрацьованого тексту. Зробіть висновок про те, яку роль виконують дієслова у мовленні.

Дослідження-характеристика. Знайдіть дієслова, визначте їх граматичні категорії: вид і час, рід, число, особу (якщо є) та синтаксичну роль.

Відтворення деформованого тексту.

Прочитайте. Відновіть деформований текст, вставивши на місці крапок потрібні за змістом дієслова у відповідній формі.

ПИСАНКА

Пісанка — яйце, ... традиційними символами, які ... за допомогою воску й барвників.

Цей вид мистецтва ... у багатьох народів світу. Шкаралупу писанок ... при археологічних розкопках цивілізацій, що ... більше 3000 років тому, і багато з тих візерунків ... для розпису і сьогодні. З писанками і фарбованими яйцями (крашанками) ... безліч легенд, повір'їв, переказів, звичаїв, традицій, обрядів, які ... ще в язичницьку добу, ... , а з прийняттям християнства ... нової якості, ... з дійством освячення паски під час найголовнішого християнського свята — Великодня. Звідси і їхня назва — «великодні яйця».

Довідка: декороване, пишуться, поширений, знаходили, існували, використовується, пов'язано, виникли, видозмінювалися, набули, пов'язаної.

Синтаксична п'ятихвилинка. Прочитайте вислови усної народної творчості. Прокоментуйте їх зміст. Визначте, яку синтаксичну роль виконують дієслова. Як їх пишуть із часткою НЕ?

- 1) Без діла сидіти — можна одубіти.
- 2) Багато спати — мало жити.
- 3) Батько просить поорати — гості просять танцювати.
- 4) Лінуватися та гуляти — достатку не мати (*Нар. тв.*).

Впишіть слова у дві колонки за дієвідмінами.

Знати, оцінювати, тягти, стукотіти, зморитися, схотіти, кроїти, наколотити, свистати, свистіти, оборонити, обороняти, відпороти, відпорювати, завадити, збігти, збігати, гуркотіти, гуркотати, одужати, стелити, краяти, хилитися, спізнитися, відкрити, бачити, збороти, ударити, пишати, сипати, зважити, дирчати, захищати, мовчати, полоти, почати, гудіти.

Від поданих дієслів утворіть усі форми минулого часу.

Писати, читати, вчити, декламувати, креслити, відкривати, мигтати, чорніти, тремтати, зривати.

IV. Підсумок уроку.

Запитання для бесіди.

1. Яка частина мови називається дієсловом?
2. Які морфологічні ознаки властиві дієслову?
3. Яку синтаксичну роль можуть виконувати дієслова?

Оцінювання рівня навчальних досягнень.

V. Пояснення домашнього завдання.

Підготувати повідомлення в науковому стилі на тему «Дієслово як частина мови».

Скласти міні-розповідь про пам'ятку архітектури вашого міста (населеного пункту) чи області. Визначити синтаксичну роль ужитих дієслів.

Дата

ФОРМИ ДІЄСЛОВА

Клас

Мета: навчити розрізняти форми дієслова; вдосконалювати загальнопізнавальні вміння вживати дієслівні форми, аналізувати висловлювання щодо ролі в них дієслівних форм; розвивати творчі вміння доцільно використовувати форми дієслова в текстах; за допомогою мовленево-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати бережливе ставлення до культурних надбань українців.

Додатковий

матеріал до уроку

Тип уроку: сприймання і засвоєння нових знань.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань.

Перевірка виконання домашнього завдання.

II. Повідомлення теми, мотивація навчальної діяльності.

III. Сприймання і засвоєння нових знань.

Опрацювання таблиці «Форми дієслова».

Інфінітив (неозначена форма дієслова)	Способові форми	Дієприкметник	Дієприслівник	Безособова форма
Незмінювана дієслівна форма, яка, називаючи дію або стан, не вказує на час, особу, рід, число, спосіб, відповідає на питання що робити? що зробити?	Дійсний, умовний, наказовий	Форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією або станом і має граматичні особливості дієслова і прикметника. Відповідає на питання який? яка? яке? які?	Незмінювана дієслівна форма, яка означає додаткову дію, що супроводить головну, виражену дієсловом, і відповідає на питання що роблячи? що зробивши?	Означає дію без участі особи

Слово вчителя.

Деякі дієслова означають дію або стан, що відбуваються самі по собі, без участі особи (предмета). Такі дієслова називаються безособовими: світає, морозить, вечоріє, дощить, написано, вбито.

У таких реченнях не може бути підмета. Безособові дієслова змінюються лише за часами, їхні форми в теперішньому й майбутньому часі нагадують форми третьої особи однини (морозить), а в минулому — форму однини середнього роду (посутеніло, не спалося). Безособові дієслова означають явища природи, психічний або фізичний стан людини. Деякі дієслова можуть вживатися і в особовому, і в безособовому значеннях:

Повіває прохолодою (повіває — безособове дієслово). Вітерець повіває (3-тя особа однини).

Тягне на подвір'я (безособове). Мураха тягне соломину (3-тя особа однини).

Колективна робота з текстом. Прочитайте текст. Визначте тему й основну думку, стиль висловлювання. Доберіть заголовок. Випишіть дієслова із залежними від них словами. Вкажіть на форми, до яких вони належать. Визначте їх синтаксичну роль. Поясніть правопис виділених учителем дієслів.

XVI століття — доба українського відродження, доба великого піднесення розумового життя країни. Це було відбито передусім у релігійних поглядах і поняттях. Духовний злет був могутньою закономірною реакцією на політичні явища часу, що ставили під загрозу самостійне духов-

не існування української та білоруської народностей. Глибокий розлад православної церкви в Польсько-Литовській державі, занепад давньої церковної освіти, посилення польського колонізаційного тиску — все це спричинило пробудження патріотичної свідомості, прагнення піднести у країні освіту, що могла б стати надійним захистом від чужоземного впливу, окатоличення.

Великого значення було надано священним книгам, які стали звіряти з європейськими оригіналами, прагнучи мати точний переклад їх рідною, зрозумілою народом мовою. Відтак з'явилося чимало польських і руських перекладів Нового й Старого Заповітів (*Із журналу*).

Вибірковий диктант. Прочитайте текст. Впишіть форми дієслова до відповідної колонки таблиці. До кожної з форм поставте запитання.

МИХАЙЛІВСЬКИЙ ЗОЛОТОВЕРХИЙ

Михайлівський Золотоверхий монастир був однією з найповніше збережених пам'яток Києва. У середині XVIII століття весь храм перебудовано у стилі українського бароко. Ставши семиверхим, Михайлівський храм знову підніс золоті бані грушоподібної форми над містом-героєм. Ліпленням пишно було оздоблено фасад. Центральний фронтон увінчав мідний позолочений горельєф архистратига Михаїла. Інтер'єр розписано у стилі бароко.

З 1920 року монастир почали грабувати, а у 1937 році наказ знищити було здійснено.

На зламі тисячоліть Михайлівський Золотоверхий монастир знову підніс золоті бані (*За О. Фісун*).

Завдання: розподіліть дієслова у колонки відповідно до форм: I — змін., II — незмін. Підкресліть першу літеру кожного слова і прочитайте ключ; усно визначте час і вид дієслів.

Слухаю, збираю, любитиму, бавлячись, овіяний, розбити, вірю, озброївшись, оспіваний, ясніти.

Ключ: «Слово — зброя».

Лінгвістична гра «Павутинка». Знайдіть продовження висловлювання; характеризуйте форми дієслова.

Хто у світі не бував... той і дива не видав.

Раз опечешся... другий раз остережешся.

Жити... Вітчизні служити.

Мовчи, язичку... будеш кашку їсти.

IV. Підсумок уроку.

Оцінювання рівня навчальних досягнень учнів.

V. Пояснення домашнього завдання.

1. Підготувати повідомлення на лінгвістичну тему «Форми дієслова».

2. Із додаткової літератури виписати речення з різними формами дієслова.

Дата

НЕОЗНАЧЕНА ФОРМА ДІЄСЛОВА (ІНФІНІТИВ)

Клас

Мета: навчити визначати дієслова в неозначеній формі; розвивати вміння комунікативно й стилістично доречно її вживати; виховувати повагу до вічних людських цінностей, до української мови.

Додатковий

Тип уроку: сприймання і засвоєння нових знань.

матеріал до уроку

Спробуйте бути хоча б трохи добрішими — і ви побачите, що будете не в змозі зробити поганий вчинок.

Конфуцій

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань.

Перевірка виконання домашнього завдання.

II. Повідомлення теми, мотивація навчальної діяльності.

Вступне слово вчителя.

Китайський філософ Конфуцій писав що *слід* бути добрими. Це може принести вам спокій, задоволення життям, добру славу, а може й нічого не принести. Навіть розчарування. Сьогодні ми поміркуємо над словами епіграфа про доброту і кожен для себе прийме рішення щодо важливості та змісту поняття «добра людина».

Дослідження-пошук. Прочитайте висловлювання. Визначте його стиль, основну думку. Випишіть інфінітиви, поставте до них запитання. Визначте, які дієслівні форми, крім інфінітивів, ужито автором у вірші.

Вихвалять, і славити, й кричати,
Роздувати фіміамів дим —
Геніїв між нами небагато,
То чому б не поклонялись їм?
Але я зібрав би всіх тиранів
І сказав би, знявши капелюх:
Я не буду вам співать пеанів
І хвальбою лоскотати слух.
Ви усі розумні та відверті,
Тож скажіть по щирості мені:
Хто й за що вам дарував безсмертя?
Хто й за що продовжив ваші дні?
Говоріть, кричіть, щоб всі узнали,
Втямили нарешті до пуття:
Смертні вам безсмертя дарували,
Смертні вам продовжили життя!
Щоб надійно крила соколині
Вас у небі вічності несли,
Мудрості своєї по краплині
Смертні вам, як бджоли, віддали.
Вас, як прапор, підніма людина
В боротьбі за правду проти тьми.
Генії! Безсмертні! На коліна
Станьте перед смертними людьми!

(В. Симоненко)

III. Сприймання і засвоєння нових знань.

Випишіть дієслова тільки в неозначеній формі. Поясніть, як утворюється неозначена форма (інфінітив).

Мусити, читали б, не осліпнути, розмовляти, почути, побачу, бути, співати, змагатися, розпустять, посіяти, могти, закрити, синіти, будувати, сміятися, недобачати, збити, хотів би, сядь, з'їхатися, хотілося, підсипати, ревити, заболіти, їсти, заснула, записавши, розкрити, дослідіть, приголубте, виношуючи.

Ланцюжкова гра «Миттєва відповідь». Від поданих слів утворіть неозначену форму дієслова (інфінітив).

Синій, спів, жаль, говір, плач, сирота, журба, червоний, нахил, голос, вигляд.

Фразеологічна п'ятихвилинка. Продовжте фразеологізми, до складу яких входять інфінітиви. Розтлумачте ці фразеологічні звороти.

- 1) Бебехами...
- 2) Голову...
- 3) На голові...
- 4) ...лиха закаблукам.
- 5) ...зуби.

Довідка: годувати, прогризти, ходити, дати, продавати.

Творча робота. До поданих дієслів неозначеної форми доберіть антоніми. Визначте, що означають дієслова: дію чи стан. Складіть з ними словосполучення. До дієслів доберіть синоніми. Поясніть відтінки значень у синонімічних словах.

Любити, будувати, хвалити, захворіти, працювати, сваритися.

Матеріал для вчителя. Любити — жалувати, кохати, полюбляти, обожнювати, боготворити. Будувати — зводити, ставити, становити, виводити, підводити, піднімати, підносити. Хвалити — вихваляти, виславляти, розхвалювати, підносити. Захворіти — занедужати, ослабіти, розхворітися, злягти. Працювати — трудитися, штурмувати. Сваритися — колотитися, гризтися, гиркатися, скандаляти.

Пояснювальний диктант. Запишіть під диктування вислови усної народної творчості. Підкресліть головні члени речення. Визначте синтаксичну роль інфінітивів.

- 1) Життя прожити — не поле перейти.
- 2) Ще й риби не піймали, а вже заходилися юшку варити (Нар. тв.).

Згадайте і запишіть вислови усної народної творчості, у яких би вживалися інфінітиви.

Вибірковий диктант. Випишіть з-поміж дієслів інфінітиви. Обґрунтуйте свій вибір.

Любиш, червоніти, мастити, приїхав, нагодувала, зрубав, будуватимемо, поїсти, перефарбувала, зшити, митися, скопували, поливати, бризкати, перечитала.

VI. Підсумок уроку

Запитання для бесіди.

1. Яка дієслівна форма називається неозначеною?
2. Як відрізнити інфінітив від інших форм дієслова?
3. Чому інфінітив є незмінною формою дієслова?
4. У яких стилях мовлення поширений інфінітив?
5. Як, на вашу думку, слід чинити, щоб бути доброю людиною?

Оцінювання рівня навчальних досягнень учнів.

V. Пояснення домашнього завдання.

Використовуючи фразеологічні інфінітиви, скласти висловлювання-роздум на тему «Бути добрим дуже легко, бути справедливим — ось що важко (Гюґо)».

Дата

Клас

Додатковий

матеріал до уроку

ДОКОНАНИЙ І НЕДОКОНАНИЙ ВИДИ ДІЄСЛІВ

Мета: ознайомити семикласників із доконаним і недоконаним видами дієслів, сформувані вміння розрізняти дієслова доконаного і недоконаного видів; пояснити причини специфічної зміни ознаки всіх форм дієслова; вдосконалювати вміння доречно вживати види дієслів в усному та писемному мовленні; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до історичного минулого країни.

Тип уроку: сприймання і засвоєння нових знань.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань.

Колективна робота над текстом. Прочитайте вголос текст. Визначте його стиль і тип мовлення. Доберіть заголовок. Впишіть дієслова. З'ясуйте їх лексичне значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль. Розберіть виділене вчителем слово за будовою, доберіть до нього синоніми.

Коли в середині дев'ятого століття в морі поблизу столиці могутньої Візантії Царгорода з'явилася величезна ескадра руських суден, візантійці, як свідчать історики, вже добре знали, з яких земель прибули ті кораблі і що за люди там живуть. Їм зоставалося лише зрозуміти одне: якщо Русь виставила стільки воїнів і в неї такий гігантський флот, значить, вона — справді могутня держава.

Звістки ж про Київську Русь як велику державу з'являються у візантійських хроніках уперше в VI–VIII століттях, а згодом вони там займають дедалі більше місця (*За М. Слабошпицьким*).

II. Повідомлення теми, мотивація навчальної діяльності.

III. Сприймання і засвоєння нових знань.

Опрацювання правил.

Вид — специфічна ознака всіх форм дієслова — вказує на характер перебігу дії в часі, виражає відношення дії до її внутрішньої межі. Недоконаний вид виражає незавершену дію, відповідає на питання що робити? Доконаний вид виражає завершену дію, відповідає на питання що зробити?

Видові пари	Доконаний вид	Недоконаний вид	Одновидові дієслова
Кохати — покохати	Схаменутися Розкричатися Відшуміти	Прагнути Намагатися Погукувати	Гарантувати Женити Вінчати
Говорити — сказати			

У деяких дієсловах значення доконаного і недоконаного видів може виражатися однією формою. Такі дієслова називаються двовидовими. Окремі дієслова мають тільки форму недоконаного або доконаного виду (переважно дієслова з префіксами роз-, на-, за-, про-, від).

Творче конструювання. Прочитайте і поясніть фразеологізми. Замініть їх синонімічними сполученнями слів з довідки. Вкажіть вид дієслів. Із поданими фразеологізмами складіть речення.

Шилом патоки вхопити. Веремію закрутити. Руки розв'язати. Розводити боби. Гострити зуби.

Довідка: зазнати невдачі, базікати, затіяти колотнечу, прагнути комусь зла, звільнитися від залежності.

Робота з деформованим текстом. Запишіть текст, вставивши потрібні за змістом дієслова з довідки. Визначте їх вид.

Не раз... Кодак із рук до рук, не раз Кодацькі скелі... гарячою кров'ю, аж поки нарешті... тут усе: і вибухи гармат, і гомін бойовища, й пісні волі. І... тільки один живий свідок давніх подій — поріг Кодацький, що й досі... за лицарями волі та... нам про минуле (А. Кащенко).

Довідка: переходити, вмиватися, зникати, лишатися, тужити, співати.

Гра «Хто більше». Наведіть приклади прислів'їв, приказок або загадок. Впишіть дієслова. Поставте їх у формі інфінітива, визначте вид.

Гра « Знайди слово». Впишіть у порожні клітинки букви, яких не вистачає, щоб прочитати дієслова доконаного виду.

1. Дієслово, що означає кричати гучніше за когось (у формі чоловічого роду).
2. Дієслово, що означає лежати довго, досхочу.
3. Дієслово, що означає пропустити щось дуже важливе.
4. Дієслово, що означає стукати у відповідь.
5. Дієслово, що означає захопитися розмовою, почати говорити.

П									В
Н									Я
П									И
В									И
З									И

Матеріал для вчителя.

Перекричав, належатися, проморгати, відстукати, загомоніти.

IV. Підсумок уроку.

Запитання для бесіди.

1. Як розрізняти дієслова доконаного й недоконаного видів?
2. Як утворюються видові пари дієслів?
3. Які дієслова не мають видових пар?

Виконання тестових завдань.

1. Дію або стан предмета як процес без вказівки на особу, рід, число, час, спосіб називає:
 - а) дієприкметник;
 - б) дієприслівник;
 - в) неозначена форма дієслова.

Складіть (згадайте) й запишіть речення з дієсловом у неозначеній формі (напр.: Треба знати, що й де сказати (Нар. тв.)).

2. Є такі види дієслова:
 - а) дійсний, умовний, наказовий;
 - б) минулий, теперішній, майбутній;
 - в) доконаний і недоконаний.

Складіть (згадайте) й запишіть речення, визначте вид вжитого в ньому дієслова.

3. Без **не** не вживаються дієслова:
 - а) не/поважати, не/дістатися, не/могти;
 - б) не/навидіти, не/хтувати, не/вгавати;
 - в) не/сподіватися, не/могти, не/привітати.

Дієслово, яке без **не** не вживається, введіть у речення (напр.: Сам незчувся, як здоров'я позбувся (Нар. тв.)).

4. Форма *будеш знати* — це:
 - а) проста форма доконаного виду дієслова майбутнього часу;
 - б) складена форма недоконаного виду дієслова майбутнього часу;
 - в) складна форма недоконаного виду дієслова майбутнього часу.

Від дієслів *писати, думати, літати* утворити всі можливі форми майбутнього часу (в 3 особі множини).

ФОРМИ ДІЄСЛОВА. ПРАВОПИС ОСОБОВИХ ЗАКІНЧЕНЬ ДІЄСЛІВ

Дата

Клас

Мета: поглибити вивчене про дієслово, правопис особових закінчень дієслів та форми дієслова; вдосконалювати вміння визначати морфологічні ознаки дієслів, дієприкметників і дієприслівників, а також орфографічні й орфоепічні навички; розвивати увагу, вдосконалювати навички роботи з таблицею, логічне мислення; виховувати старанність у навчанні.

Тип уроку: поглиблення вивченого.

Додатковий

матеріал до уроку

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань.

Перевірка виконання домашнього завдання.

II. Повідомлення теми, мотивація навчальної діяльності.

III. Поглиблення вивченого.

Запитання для бесіди:

1. Яка частина мови називається дієсловом? Наведіть приклади.
2. Яка форма є для дієслова початковою? Наведіть приклади.
3. Які морфологічні ознаки має дієслово?
4. Що таке дієвідмінювання?
5. На якій підставі дієслова поділяють на дві дієвідміни?
6. Які особливості особових закінчень дієслів I дієвідміни? II дієвідміни?

Ланцюжкова гра. Виразно прочитайте, вкажіть дієслова і визначте їх форми.

Убиймо в собі раба! Його в нас віками плекали! (Г. Гордасевич). Коросту рабства якнайшвидше витравить, яка жива вода допомогла б? Яким рентгеном кожний зможе виявить, хто він такий: людина, а чи раб? (В. Кордонець). Учора похвалили випадково — я порадив, а нині — каюсь, бо ще не вижав я раба із себе (В. Герман). Хай нас очистить від скверни і гнілі рідного неба іконостас! (А. Волинська). Роблячи добро, не кайся, роблячи зло, зла сподівайся (Нар. тв.). Зносить і труд, і спрагу, й голод, Бо вам призначено скалу сесю розбить (І. Франко).

Спишіть речення з дошки, на місці крапок вставляючи пропущені букви. Визначте дієвідміну та особу кожного з дієслів, поясніть правопис особових закінчень. Прочитайте, дотримуючи правил орфоепії.

I. До любові й до пісні не присилу..ш. Силуваним волом не дороб..шся. Усієї роботи не перероб..ш. Закон грошима не злама..ш. Розуму не позич..ш і за гроші не куп..ш. Напо..ш цапа вином — він на вовка полізе. Хорошого друга узна..ш, як із ним розлуч..шся. Чого собі не зич..ш, іншому не бажай. Волом зайця не дожен..ш. Криком дуба не зруба..ш. Від податків і гостей не відкрут..шся. Голкою криниці не викопа..ш. Твоє не мел..ться, то й мішка не підставляй. Дірявого мішка не насипл..ш. Коли стел..ться доріжка, козакові не до ліжка.

II. Начита..шся різних віршів, римованих і без рим, наблука..шся в хащах метафор, аж чоло спалахне вогнем. Потім томик Шевченка візьм..ш, сяд..ш тихо в задумі над ним, і немовби весняним вітром у душу тобі війне... (С. Павленко). Зелений шовк зорі простел..м на землі, лляний туман поверх зорі простел..м. Стел..ться білі тумани, немов рушники полотняні. Удвох прокресл..мо вгорі Чумацький Шлях, не обійтись нам без такого шляху. Ти почуват..мешся так, неначе птах, і почуват..муться також птахом (Є. Гуцало).

Вибірковий диктант із коментуванням. Випишіть особові дієслова. Вкажіть особу і дієвідміну кожного з них. Окремо випишіть інші форми дієслова.

I. Який гарний степ будь-якої пори! Дихаєш озоном, різнотрав'ям, широчінню, вдихаєш їх на повні груди і силу відчуваєш велетенську, і

крила зростають для високого злету, і помисли з'являються найчистіші, і гордо відчуваєш себе сином рідної землі. Сила твоя, вічність твоя, людино, починається тут. Починається і щодень множить, тут твоя, людино, артерія життя (За М. Міщенком).

II. Ніде, мабуть, не буває так добре, як на городі. Ляжеш коло грядок на гарячу землю горілиць, лежиш, дивлячись у небо, і така довкола тиша, наче ти zostався сам-самісінький на всю землю. Припадеш вухом до землі й починаєш прислухатись: що воно діється в чорній глибині? І думається про рослини, що, посаджені в землю, ростуть, тягнуться до сонця. Притулишся вухом до землі, ніби сподіваєшся від неї на відповідь, а вона мовчить, не озивається, не видає жодної таємниці (За Є. Гуцалом).

III. Живемо, доки не згасла ватра бажань: хвилі хочуть сточити скелю, вітер прагне зірвати капелюха, лицар поклявся ворога вбити. Але що робитимуть хвилі, як скеля трісне? Чого вітер запрогне, зірвавши всі капелюхи? Чим житиме лицар, здолавши своїх ворогів? Хвилі цілуватимуть розчахнуті груди — скелі, вітер гукатиме зірваного капелюха, лицар жалкуватиме за знищеним ворогом (В. Кузьмич).

IV. Підсумок уроку.

Навчальний диктант. Записаний текст прочитайте, дотримуючи правил орфоєпії.

Пісне! Скільки мелодій ти в наших душах плетеш! Закрадаєшся в душу, як злодій, хвилюєш її і ведеш. Дрібний, невловимий натяк ти перетвориш на крик, примусиш спомин заплакати, чекати майбутнього втіх. Усі надра нашого серця ти розгортаєш до дна, показуєш, як воно б'ється, чи ясна його глибина. В серцях засипаєш провалля, вириваєш терни й бур'яни, щоб завжди вищим мораліям давали місце вони. Наставляєш на діло корисне рядками римованих слів. Хвала тобі, вільна пісне, оздобових віків! (Д. Загул; 75 сл.)

Запитання для бесіди.

1. Які розрізняють форми дієслова?
2. Що таке дієприкметник? Наведіть приклади.
3. Що називається дієприслівником?
4. Як розпізнати безособове дієслово?
5. До якої дієвідміни належать дієслова на *-уть, -ють*?
6. В особових закінченнях дієслів якої дієвідміни з'являється *-е-, (-є)*?
7. До якої дієвідміни належать дієслова на *-ать, -ять*?
8. В особових закінченнях дієслів якої дієвідміни з'являється *-и-, (-і)*?

Оцінювання рівня навчальних досягнень учнів.

V. Пояснення домашнього завдання.

Скласти словниковий, вибіркового чи розподільний диктант з теми.

ЧАС ДІЄСЛОВА. ТЕПЕРІШНІЙ І МИНУЛИЙ ЧАС

Дата

Клас

Мета: поглибити знання про часи дієслова, зокрема про теперішній час; удосконалити загальнопізнавальні вміння й навички визначати час дієслів; розвивати творчі вміння доречно використовувати дієслова різних часових форм у монологічних та діалогічних висловлюваннях; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати в семикласників повагу до видатних українців.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

Додатковий

матеріал до уроку

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань.

II. Повідомлення теми, мотивація навчальної діяльності.

III. Формування практичних умінь і навичок.

За допомогою узагальнювальної таблиці згадайте вивчене про час дієслів. Знайдіть нову інформацію щодо різних часових форм.

Час дієслова

Минулий	Теперішній	Майбутній
Дієслова минулого часу змінюються за родами й числами. Творються від основи інфінітива + суфікси	Дієслова теперішнього часу творяться від основи теперішнього часу недоконаного виду + особове закінчення	Має три форми: просту, складну і складену Проста форма має особове закінчення Складена форма твориться від інфінітива + особове закінчення
-в, -л- (учив, знала)	(знаю, думаю, вчиш)	Складна форма твориться додаванням до інфінітива «бути» в особових формах

Колективна робота з текстом. *Запишіть текст під диктування. Визначте, дієслова якого часу вжито в тексті. З'ясуйте їх форму, особу, число (якщо є). Розтлумачте виділені вчителем слова. Доберіть до них синоніми.*

Народ не забув про славного опришка Довбуша й оспівав його в найкращих своїх піснях, овіяв поезією, чарівними легендами. В очах народу він став героєм, котрий боровся з багатіями. Не вірять люди в смерть народного захисника, його іменем святять кожне примітне місце, гору, дорогу, криницю (За Г. Хоткевичем).

Матеріал для вчителя. Опришки — учасники боротьби проти феодально-кріпосницького гніту на Галичині, Закарпатті й Буковині (розбійники, розбишаки, харцизники). Овіяти — обвівати, обдавати, оповивати, опахувати.

Слово вчителя.

Дієслова минулого часу мають форму доконаного (завершена дія) і недоконаного (незавершена дія) виду. Дієслова минулого часу творяться від основи інфінітива за допомогою суфіксів -л- та -в: працював, працювало, працювала, працювали. Чоловічий рід має нульове закінчення, середній -о, жіночий -а. Суфікс -л- у формах жіночого і середнього роду та у множині зберігається (співала, співало, співали; малювала, малювало, малювали).

Ненаголошений суфікс *-ну-* основи інфінітива може випадати (мерзнути — мерз, мерзла, мерзло, мерзли).

Вибіркова робота. Прочитайте текст. Визначте тему й основну думку висловлювання. Впишіть словосполучення, до складу яких входять дієслова минулого часу. Визначте вид вписаних дієслів. До дієслів минулого часу доберіть інфінітиви, від яких вони утворилися.

Остап Вересай першим серед українських кобзарів вийшов на широку світову арену. В багатьох європейських країнах і в Америці наприкінці XVIII ст. з'явилися статті й окремі видання про унікального співака, фольклорні джерела **мелосу**, своєрідність пісенного багатства українського народу. Постає Остапа Вересає, «Гомера століття», «Бояна доби», «сучасного Нестора», яскраво виокремлюється в духовному житті нашого народу (За В. Скуратівським).

Творче завдання «Майстри слова». Напишіть міні-усмішку, яка складалася б тільки з дієслів. II — за поданим початком і кінцівкою допишіть основну частину тексту, використовуючи різні форми дієслів.

Орієнтовні відповіді учнів:

I. Моя яблунька

Побачив. Зрадів. Купив. Приніс. Викопав. Посадив. Полив. Доглядаю. Чекаю. Зацвіла. Милуюся. Достигли. Пригощаю.

II. Світанок на морі

Світає... Раннє сонечко повільно показується з-за високої гори.

Небо немов палає у вогні, переливається від рожевого до червоного кольору. Хмари пливуть у голубій височині, мов білосніжні лебеді. Сходить сонечко, прокидається море. Це велике таїнство не кожен може побачити й відчути. Море ніжно й лагідно хлюпається. Сонечко голубить прозорі хвилі... Так і хочеться швидше пірнути і пливти-пливти, доки вистачить сил.

... Спасибі тобі, море, за голубі хвилі, ласкаве сонечко, п'янке повітря, ніжну засмагу. Я люблю тебе, море!

IV. Підсумок уроку.

Бесіда за питаннями.

1. Що нового ви дізналися про дієслова?
2. Як змінюються дієслова минулого часу?
3. Як творяться дієслова минулого часу? Наведіть приклади.
4. Де і з якою метою використовуються дієслова минулого часу?
5. Які морфологічні ознаки мають дієслова теперішнього часу?

Самостійна робота.

Картка № 1. Завдання: 1) впишіть дієслова, визначте їх вид і час; 2) зробіть синтаксичний розбір п'ятого речення.

1. У дохристиянські часи писанка виконувала роль оберегу.
2. Наші предки вірили у її магічну силу.
3. Глиняні писанки, якими виганяли злі сили, були знайдені в давніх похованнях.
4. В Україні археологи виявили близько двадцяти міст, які були центрами виготовлення цього чудо-витвору.
5. Зберігати звичай писанкарства — наш обов'язок (За О. Воропаєм).

Картка № 2. Завдання: 1) впишіть дієслова, визначте їх вид і час; 2) зробіть синтаксичний розбір п'ятого речення.

- 1) Зріла пісня в гаях солов'їна, вітерець пелюстки рвав з калини (М. Барчук).
- 2) А тим часом із діброви козак виїжджає, під ним коник вороненький на силу ступає (Т. Шевченко).
- 3) Ніч упаде в моря, зійде рясна зоря, а посеред степів знов розцвіте калина (В. Шовкошитний).
- 4) Не дасть собі в душу наплювати (Нар. тв.).
- 5) Наші предки шанували сонце (Н. Кочережко).

**Картка № 3. Завдання: 1) выпишіть дієслова, визначте їх вид і час;
2) зробіть синтаксичний розбір п'ятого речення.**

- 1) Від того часу минуло вісім літ.
- 2) Відбувалося це одного майового поранку, ще за годину перед сходом сонця.
- 3) День був зимний, схожий на типові весняні поранки.
- 4) Ще спитьсся Закуття, не видно ні життя, ні руху.
- 5) На сході небо червоніло чимраз більше (За А. Чайковським).

Оцінювання рівня навчальних досягнень учнів.

V. Пояснення домашнього завдання.

**Скласти й записати розповідь про відомого науковця (актора, співака),
вказати в дієсловах часові форми.**

Дата

Клас

ЧАС ДІЄСЛОВА. МАЙБУТНІЙ ЧАС. УЖИВАННЯ ОДНИХ ФОРМ ПЕВНОГО ЧАСУ ЗАМІСТЬ ІНШОГО

Додатковий

матеріал до уроку

Мета: поглибити знання семикласників про час дієслова; вдосконалювати загальнопізнавальні вміння визначати час дієслів; розвивати творчі вміння доречно використовувати дієслова теперішнього, минулого і майбутнього часу в текстах; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу знайомити семикласників з життям наших пращурів.

Тип уроку: формування практичних умінь і навичок.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань учнів.

Перевірка виконання домашнього завдання.

Слово вчителя.

Майбутній час дієслова в українській мові має три форми: просту, складну і складену. Проста форма майбутнього часу утворюється за допомогою префіксів. Складна форма утворюється від неозначеної форми та скороченої форми дієслова *їняти* у формі теперішнього часу: *(ї(му), ї(меш))*. Складена форма утворюється з двох слів — з особової форми допоміжного дієслова *бути* в майбутньому часі і неозначеної форми дієслова.

Трапляються в розмовному й художньому стилі тексти, у яких форма одного часу вживаються в значенні іншого. Дієслова в теперішньому часі й у простій формі майбутнього часу доконаного виду можуть вживатися замість дієслів минулого часу: *Іду я вчора вулицею і раптом зустрічаю шкільного товариша, якого не бачив років десять*. Таке вживання властиве розмовному мовленню.

Майбутній час може передавати несподівану, раптову дію, що вже відбулася: *Раптом щось як закричить!*

Дієслова теперішнього або минулого часу доконаного виду іноді вживаються замість майбутнього: *Завтра ми їдемо на екскурсію. Я пішов до школи: там буде цікавий вечір*.

Таке вживання властиве розмовному мовленню, воно підкреслює впевненість у тім, що дія відбудеться.

На уроці сформуємо вміння доречно і стилістично виправдано вживати різні часові форми.

II. Повідомлення теми, мотивація навчальної діяльності.

III. Формування практичних умінь і навичок.

Коллективна робота з текстом. Прочитайте текст. Визначте сферу його використання. Доберіть заголовки. Випишіть з тексту дієслова, з'ясуйте їх значення. Укажіть час і вид дієслів.

За народними переказами, як стверджують історики, перша церква з'явилася на Січі тоді, коли вона містилася на майже змитому острові Городище, напроти теперішньої слободи Капулівка Катеринославського повіту, нижче устя Чортомлик. Ту Січ збудовано десь року 1575 за часів гетьмана Богданка та короля польського Стефана Баторія. Прозвали її Базавлуцькою через те, певно, що острів, на якому вона розташувалася, належав до Лугу Базавлуцького. Безумовно, церкви мали всі пізніші Січі: Хортицька, Томасівська, Микитинська, Олешківська та Покровська, хоча іноді й містилися в дуже легкій споруді, від якої до наших днів не залишилося жодних ознак, як, скажімо, в Олешках, де церква мала стіни та стріху з очерету. Запорожці завжди були дуже набожні люди й ніколи не шкодували грошей на храм як військових, так і своїх, власних, і в пізніших Січах — Чортомлицькій, яка містилася на березі напроти Базавлуцької, та в Новій Січі над річкою Підпільною церкви були навіть багаті (*За А. Кащенком*).

Коментоване письмо. Прочитайте. Запишіть текст, ставлячи дієслова в потрібній часовій формі. Виділіть закінчення.

Військовий флот Війська Запорізького (скласти) виключно чайки, що (звати) ще байдаками. Щоправда, були випадки, коли за часів Самійла Кішки та Сагайдачного, запорожці (користуватися) в боях і кораблями, та їх вони самі не (будувати), а (відбивати) в турків. Чайки ж (виробляти) в Січі. Днище (видовбуватися) з липи. До нього (примальовувати) дерев'яні ребра, а на ті ребра (набивати) боки з товстих дощок. Виготовлена чайка (мати) сажнів до десяти в довжину. Після того її (конопатити), (приробляти) на обох кінцях чердаки, на яких під час походів (пересувати) харчі та зброю (За А. Кащенком).

Слово вчителя.

Майбутній час означає дію, яка відбуватиметься (відбудеться) після розповіді про неї. Майбутній час має три форми: одну доконаного виду (розгляну) і дві недоконаного — просту(розглядатиму) і складену (буду розглядати).

Дієслова майбутнього часу в усіх формах змінюються за особами й числами.

Дієслова майбутнього часу доконаного виду змінюються так само, як дієслова теперішнього часу: *зігну, зігнеш, зігне, зігнемо, зігнете, зігнуть; засію, засієш, засіє, засіємо, засієте, засіють.*

Проста форма майбутнього часу недоконаного виду утворюється додаванням до інфінітива суфікса -м- та особових закінчень: знатим[у], знатим[емо], знатим[еш], знатим[емо], знатим[ете], знатим[уть].

Складена форма майбутнього часу недоконаного виду утворюється від інфінітива та допоміжного дієслова *бути*, яке набуває особових форм: буду відповідати, будеш відповідати, буде відповідати, будемо відповідати, будете відповідати, будуть відповідати. Допоміжне дієслово завжди стоїть перед інфінітивом і пишеться окремо. Інфінітивна частина складеної форми не змінюється.

Утворіть форми майбутнього часу 2-ї особи однини й множини.

Мріяти, знати, дати, їсти, возити, піймати, вистукати, вирішити.

Визначте пряме(1) і переносне(2) вживання часових форм дієслів.

1. У зоряній тиші пропливає ніч, і контури гір означаються так легко, начебто тільки лінії малюнка.
2. Багрянцями осені вкрились ліси, дні стоять сонячні, по всьому узліссі розпалахкотілися дуби, неначе величезні багрянні парашути, що розкрились і не закриваються.
3. Надворі тихо, тепло, ясно... Біля нас мала дітвора грається: одно підбіжить — чолонкнеться, друге підлізе нищечком та залоскоче або смикне, третє сяде на тебе верхи — ньо!..
4. А жайворонки ткали свій спів із землі до сонця, і зозуля наковувала долю.
5. В'ячеслав, подивований несподіваною обізнаністю керівника, змушений буркнути: «Цього факту не заперечий...»
6. Як дихне вітерець, то все поле загойдається, захвилюється.
7. Уривок із мого щоденника. Міркую про сучасну українську белетристику. Думаю так: іде пора романтизму.
9. А потім щілинки його очей знову веселішають, видно, згадалось моему сусідові щось смішне.
10. Відпустки дають у травні, червні і коли вже стиглий виноград.
11. Тихо, крадькома, мов кішка, насувалася юнакова загибель. Як осіння журба між дерев, м'яко ступала загибель. І прийшла загибель.
12. Хірурги, що досі не очунались після своєї праці, сидять, як вичавлені, мовчки курять в кінці коридору біля акваріума. Посхилялися лобами один до одного, пожурилися і смелять, знімаючи з себе напругу.

Прочитайте й визначте, у якому реченні є всі три форми майбутнього часу. Визначте особу і число всіх трьох дієслів у цьому реченні.

1) Я буду вчитись в інституті і водночас працюватиму рисувальницею (Ю. Смолич). 2) Доки житимеш ти, будуть квіти цвісти і людська не по-

гасне любов (О. Ющенко). 3) Отак і житимуть віками зігріті ниви живим вогнем, і руки батька над колосками, і місяць білий над білим днем. 4) Змужнілими орлятами майнули діти в світ, а мати виглядатиме хто знає скільки літ (Нар. тв.).

Визначте, від яких дієслів можна утворити просту форму майбутнього часу, а від яких — лише складену форму майбутнього часу. Утворіть і запишіть ці форми (1 ос. однини).

Мріяти, посадити, зігріти, дивитися, тремтіти, залити, забути, шукати, заробляти, заробити, допомогти, допомагати.

IV. Підсумок уроку.

Скласти діалог, використовуючи форми одного часу в значенні іншого.

Оцінювання рівня початкових досягнень учнів.

V. Пояснення домашнього завдання.

1. Скласти зв'язну розповідь у науковому стилі про час дієслів.

2. Виписати з художньої літератури по два речення з дієсловами минулого, теперішнього, майбутнього часу. Визначити вид дієслів.

ДІЄВІДМІНЮВАННЯ ДІЄСЛІВ ТЕПЕРІШНЬОГО Й МАЙБУТНЬОГО ЧАСУ. ВИМОВА ДІЄСЛІВ НА -ШСЯ, -ТЬСЯ

Дата

Клас

Мета: поглиблення вивченого про написання дієслів на *-шся, -ться*; формувати вміння утворювати і змінювати за особами дієслова теперішнього і майбутнього часу; розвивати творчі вміння; виховувати бажання грамотно писати і вимовляти такі дієслова.

Додатковий

матеріал до уроку

Тип уроку: поглиблення вивченого.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань.

Перевірка виконання домашнього завдання.

II. Повідомлення теми, мотивація навчальної діяльності.

Слово вчителя.

Закон письма і вимови вивчай:

Написано –ТЬСЯ,

А ти [Ц':А] вимовляй:

Хто рано прокидається,

Зарядкою займається,

Роботи не боїться,

Той з двійками не знається,

Від трійок відцурається

І завжди добре вчиться.

Закон письма і вимови вивчай:

Написано –ШСЯ,

А ти [С':А] вимовляй:

Раненько прокидаєшся,

Зарядкою займаєшся,

Водою обливаєшся,

Швиденько одягаєшся,

В дорозі не спиняєшся.

Так, друже мій, ніколи

Не спізнишся до школи.

(Д. Білоус)

III. Повторення вивченого.

Спишіть загадки, відгадайте їх. Замість крапок уставте, де потрібно, знак м'якшення. Вимовте відповідно до норм орфоенії дієслова, взяті в тексті вправи.

1. Дві сестри до осені зеленіють.., потім одна червоніє, а друга чорніє.
2. Мене просят.. і чекают.., а як прийду — утікают... 3. Йде слідом за тобою, утікай — не утечеш.., доганяй — не доженеш... 4. Стоїт.., колихаєт..ся, головою величаєт..ся, а торкнеш.. — кусаєт..ся. 5. Сіла зграя пташенят на п'ят., дротенят. Якщо ти їх упізнаєш.., то мелодію зіграєш...

Довідка. Дощ. Порічка й чорна смородина. Будяк. Тінь. Ноти.

Визначте дієвідміну кожного дієслова. У якій формі потрібно для цього його поставити? Поясніть написання особових закінчень дієслів.

Знаєш, мириш, радієш, дзвениш, вимикаєш, виходиш, можеш, говориш, робиш, ріжеш, точиш, любиш, клеїш, вабиш, в'яжеш, везеш, колишеш, плетеш, радиш, стережеш.

Укажіть дієвідміну поданих дієслів. Поставте їх у формі 3-ї особи множини теперішнього часу, у 2-й особі однини теперішнього часу і правильно їх вимовте.

Живуть, біжать, співають, радіють, летять, колишуть, радять, товчуть, сидять, допомагають, просять, стережуть, мостять, сплять, підтримують, їздять, палять.

Спишіть прислів'я, на місці крапок уставляючи пропущені літери. Поясніть написання особових закінчень дієслів. Поясніть уживання і неживання в дієсловах знака м'якшення.

1. Удари забуваються, а слово пам'ята..ться. 2. Рана заго..ться, зле слово — ніколи. 3. Слово до слова — злож..ться мова. 4. Що вимов..ш язиком, того не виб'єш і кілком. 5. Бурчанням надокуч..ш, прикладом науч..ш. 6. Лихого язика аршином не зміря..ш. 7. Як ма..ш брехати, то краще мовчи. 8. Менше говори, то більше почу..ш.

Які прислів'я стосуються спілкування? Розкрийте їхнє значення.

Впишіть з тексту дієслова, усно поставте до них запитання, визначте час дієслів.

Десь над полем ударив об дзвінку стіну тиші жайвір. Пісня полилася над високими хлібами, що, схиливши важке, налите зерном колосся, завмерли в чеканні. Ледь-ледь ворухать вусиками колоски і наче перешіптуються про те, щоб не зронити на землю жодної зернини. Кожен колосочок чекає на людські дбайливі руки. Ляже він на шкарубку долоню важкими смаглявими зернятками, і побачать хлібороби, що виріс він не пустодзвоном, а виправдав сподівання людські (С. Носань).

Спишіть речення. Поставте дієслова, що в дужках, у формі минулого часу. Назвіть суфікс і рід кожного з новоутворених дієслів.

Буйно (сходити) пшениця, так, аж серце (молодіти) (М. Рильський). За гори вже сонце (ховатись), рожеві хмарки (пливти) (М. Рильський). (Співати) пташки голосисто у сяйві з небесних вершин (В. Сосюра). Вечірне сонечко гай (золотити), Дніпро і поле золотом (крити) (Т. Шевченко).

Спишіть прислів'я, вставляючи пропущені букви. Зробіть звуковий запис виділені учителем дієслів.

1) Все м..нет..ся, одна правда... . 2) Усе тее пр..годит..ся, що на полі... 3) Раз оп..чеш..ся — другий... . 4) Не плюй у кр.. ницю, знадобиться води... . 5) На чужому коні не наїздиш..ся, на чужому добрі не... . 6) З добрим поживеш..— добре й переймеш.., з лихим зійдеш..ся — й свого... .

Для довідок: позбудешся, останеться, коріниться, напиться, остережешся, забагатієш.

IV. Підсумок уроку.

Оцінювання рівня навчальних досягнень.

V. Пояснення домашнього завдання.

Скласти словниковий диктант з теми.